

Толкачова І.А.

Національний авіаційний університет

Кириченко В.В.

Національний авіаційний університет

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ТА ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, Україна взяла на себе зобов'язання щодо її належної імплементації, а громадяни отримали право звертатися до Європейського суду з прав людини, якщо вони вважають, що їхні права порушені.

У статті досліджуються проблеми імплементації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і прецедентної практики Європейського суду з прав людини з метою превенції подальших порушень зобов'язань із боку України. Суддівська практика застосування норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при здійсненні правосуддя, на жаль, здійснюється в Україні на низькому рівні, про що свідчить щорічна кількість поданих скарг до Суду проти України. За офіційною статистикою, наша держава займає третє місце за цим показником після Російської Федерації та Румунії. Скарги проти України становлять більше 12% всієї завантаженої Європейського суду з прав людини. Щороку кількість скарг українців до Суду зростає, незважаючи на необхідність неодмінного дотримання цілого ряду умов. Потерпілі громадяни повинні мати можливість вимагати захисту своїх прав, закріплених Конвенцією на національному рівні. У свою чергу, судова система України повинна ефективно здійснювати судовий захист і не допускати масових порушень норм Конвенції.

У статті детально аналізується практика Європейського суду з прав людини, роль і значення якої для захисту прав людини є значною, оскільки вона демонструє прогалини в національному законодавстві. Зроблено висновки, що застосування національними судами Конвенції має здійснюватися з урахуванням практики Європейського суду з прав людини для того, щоб уникнути порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, імплементація, правосуддя, рішення.*

Постановка проблеми. Кожна держава у разі ратифікації повинна добросовісно виконувати зобов'язання за міжнародними договорами. Цей принцип закріплений у ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів [1]. Таким чином, держави-учасниці не мають права покладатися на положення національного законодавства для виправдання невиконання цього принципу. Але з моменту взяття Україною на себе зобов'язань відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) 1950 р. [2] майже відразу з'явилися проблеми щодо її імплементації, серед яких і зобов'язання про виконання остаточних рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справах проти України.

Сьогодні Україна налаштована на підвищення авторитету на європейській арені. За три останні

роки, за надскладних умов, Україна зробила для досягнення цієї цілі більше, ніж за попередні роки незалежності загалом. Для того, щоб ефективно рухатися до поставленої мети, необхідне послідовне проведення ряду реформ, адже реформування судової системи є неможливим через невиконання рішень і незастосування практики ЄСПЛ. Надважливим у цій ситуації є те, що рішення ЄСПЛ у справах проти України виносяться у зв'язку із порушенням Україною положень Конвенції. Таким чином, суть рішень ЄСПЛ полягає в тому, що вони є реагуванням на порушення основоположних прав людини державою, громадянином чи підданим якої ця людина є. Виходячи з вищенаведеного, можна побачити пряме порушення Конституції України, адже відповідно до ч. 2 ст. 3 Основного Закону «права і свободи

людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [3]. Так, у разі ратифікації Конвенції та не виконання її норм належним чином гарантії прав і свобод громадян України, передбачені нею, залишаються лише формальними. Як бачимо, проблема імплементації Конвенції є глибокою, вона проникає в державу і зсередини її руйнує, робить громадян байдужими до порушення своїх законних прав і до держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань імплементації Україною Конвенції, а також практики застосування рішень ЄСПЛ займалися Н.І. Севостьянова, І.М. Ільченко, Н.Є. Блажівська, Н.В. Камінська, В.В. Кострицький, М.В. Мазур, Л.В. Пастухова, Д.М. Супрун, С.Р. Тагієв, М.В. Чугуєвська, Н.В. Шелевер. Однак сьогодні все ще залишається ряд невирішених питань із цієї проблеми.

Постановка завдання. Статтю присвячено аналізу проблем імплементації Конвенції і практики ЄСПЛ при здійсненні правосуддя в Україні, розробці пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Шарль-Луї Монтеск'є зазначав, що, коли вирушає до якоїсь країни, дивиться не на те, чи є там хороші закони, а на те, чи виконуються чинні, оскільки хороші закони є всюди. Це така відома з давніх-давен істина, але навіть сьогодні, в епоху глобалізації та інформаційного розвитку, багатьом державам, на жаль, усе-таки не вдалося стати на шлях ефективного виконання норм національного законодавства.

Україна, як і будь-яка держава, що дала дозвіл на внесення норм міжнародного права до національного законодавства, зобов'язана їх імплементувати. Про якість виконання зобов'язань за Конвенцією можна говорити, аналізуючи кількість скарг, поданих до ЄСПЛ.

ЄСПЛ – це міжнародний судовий орган (міжнародна судова установа) регіонального рівня, який знаходиться на постійній основі в місті Страсбург (Франція) [4, с. 5] і є інституцією, що забезпечує зобов'язання держав стосовно дотримання норм Конвенції. Суд розглядає індивідуальні заяви та виносить рішення щодо порушень Конвенції.

Рішення ЄСПЛ є обов'язковими для держав, а тому держава, з боку якої визнано факт порушення прав заявника, зобов'язана вжити заходи індивідуального та загального характеру. Під заходами індивідуального характеру вбачається

виплата заявникові справедливої сатисфакції. Приймаючи рішення, ЄСПЛ вказує насамперед на проблему в законодавстві й у судовій системі та зобов'язує державу до виконання заходів загального характеру, даючи таким чином шанс на виправлення помилок національної судової системи.

У ст. 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» вказані заходи загального характеру, спрямовані на усунення зазначеної в рішенні системної проблеми та її першопричини [5]. Таким чином, ЄСПЛ, виконуючи свої функції, здійснює не лише захист прав і свобод людини і громадянина, а й сприяє формуванню національних судових систем держав відповідно до вимог Конвенції шляхом зобов'язання щодо застосування заходів загального характеру.

На перший погляд, виконання рішень ЄСПЛ забезпечено національним законодавством, що реалізує право громадян на справедливий суд, але щороку десятки тисяч заяв подаються проти України до ЄСПЛ. Це може свідчити лише про неефективність національного законодавства та заангажованість суду. Сьогодні Україна входить до «антирейтингу» щодо порушення положень Конвенції. Наприклад, у 2018 р. до ЄСПЛ було подано 56 350 позовів, а рішень винесено лише 86 [6]. Розглядаючи такі статистичні дані, варто враховувати те, що загалом із моменту надходження заяви до ЄСПЛ і до моменту винесення ним рішення минає три-п'ять років. Як наслідок – роки очікувань громадян заради того, аби захистити свої права і вказати державі на помилки національного законодавства та недобросовісність суддів. Але, як бачимо, державна влада не поспішає вдосконалити національне законодавство відповідно до практики ЄСПЛ, а проблема тривалості виконання рішень ЄСПЛ існує вже не одне десятиліття.

Також спостерігається тенденція ухилення влади від визнання неефективності національного законодавства та необхідності внесення змін і вдосконалення національної судової системи. Прикладом цього може слугувати справа «Заїченко проти України», суть якої полягає у позбавленні свободи у незаконний і свавільний спосіб. Натомість в Україні доводили, що заявник не оскаржував справу у касаційному порядку та міг подати цивільний позов про відшкодування шкоди. Як виявилось, заявник виконував все, що було заперечено урядом і стосовно цивільного позову, і стосовно касаційного оскарження

(касаційну скаргу національна судова інстанція залишила без розгляду). ЄСПЛ визнав заяву прийнятною, опираючись на те, що «у випадках, які стосуються позбавлення свободи, позов до держави про відшкодування шкоди не є засобом правового захисту, що має бути використаний», відшкодування шкоди не буде сприяти звільненню незаконно позбавленої волі людини. Також ЄСПЛ зазначив: «Держави звільняються від необхідності відповідати за свої дії перед міжнародним органом доти, поки вони не використають можливість виправити ситуацію за допомогою своєї власної правової системи» [7], але за умови, якщо такі засоби існують із достатньою впевненістю як у теорії, так і в практиці, інакше вони не будуть доступними й ефективними, щоб звертатися до них по захист своїх прав. А з огляду на те, що заявник не міг оскаржити постанову національної судової установи в касаційному порядку, жодних доступних правових механізмів звільнення у заявника не було.

Ще одна проблема в національному судочинстві – його недоступність. Дуже часто люди навіть не мають доступу до всіх національних джерел правового захисту. Така сама проблема в тому, що дуже часто конституційні права людини є лише формальними, а на практиці вони діють так, як вигідно владі. На прикладі справи «Веренцов проти України», суть якої полягає у порушенні ст. 11 Конвенції, бачимо, що національне законодавство не відповідає вимогам якості закону. Як зазначає А.А. Мельник: «Якість закону – це передусім сукупність його властивостей, по-перше, що відрізняє його від інших явищ, по-друге, виявляє його природу, закономірності розвитку і функціонування» [8, с. 366]. Таким чином, якщо закон відповідає праву, але неможливий для реалізації, такий закон не є якісним.

У зазначеній справі також спостерігається порушення принципу відкритості та гласності в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Через небажання обнародувати проблеми, які існують у їхній діяльності (в цій справі – корупційна складова частина), органи публічного адміністрування всіма способами намагаються порушити право народу на здійснення влади (в наведеній справі заборона проведення пікетування), тим самим проявляючи свою неготовність боротися з цими викликами.

Вищенаведене дає можливість дійти висновку, що реформувати судову систему в Україні слід не шляхом зовнішнього приведення її у відповідність вимогам рішень ЄСПЛ, а шляхом реформу-

вання основи, на якій базується вся система національного законодавства, шляхом перетворення задекларованого національного права на реально реалізоване на практиці.

Аналізуючи практику ЄСПЛ у справах проти України, можна помітити, що в кожній із них наявна проблема приховування недоліків у правовій, судовій, економічній і соціальній сферах, які призводять до порушення прав і свобод людини. Вчиняючи такі протиправні дії, держава покладається на смиренність народу, на його зневіреність у дієвості правосуддя та подальшу бездіяльність. Здебільшого так і трапляється, але така колосальна кількість заяв проти України до ЄСПЛ свідчить про те, що не всі люди стали байдужими до своїх прав і долі держави. Такими своїми діями громадяни дають державі шанс на виправлення, змогу з іншого боку подивитися на недоліки національної системи правосуддя і права загалом. І якби не ці десятки тисяч заяв до ЄСПЛ, ми б не могли аналізувати всю глибину проблеми зсередини.

Також на підставі дослідженого матеріалу виникає питання про моральну готовність держави до здійснення значної судової реформи та зміни світогляду суддів. Влада на місцях намагається будь-яким способом показати свою досконалість перед вищими органами. Тут роль відіграє людський фактор, і проблема полягає в тому, що, витрачаючи всі сили на те, щоб створювати ілюзію досконалого управління, вирішення реальних проблем відтермінується. Імітація правосуддя продовжується постійно, так само постійно відкладається вирішення реальних проблем активних громадян. Вищі органи натомість заклопотані подібними питаннями на своєму рівні, тому просто закривають очі на ілюзію досконалого управління нижчих органів державної влади. Як наслідок, маємо зародження глибокої проблеми, яка не дає змогу державі розвиватися, в т. ч. розвивати національне законодавство та судочинство.

Як бачимо, питань більше, ніж відповідей, але щоб визначити, в яких сферах першочергово необхідні зміни, варто проаналізувати норми Конвенції, які найчастіше порушуються.

Саме ст. 5 Конвенції (право на свободу й особисту недоторканість) у нашій державі зневажають найчастіше. Зокрема, модельне рішення у справі «Харченко проти України» (2011) мало би слугувати орієнтиром для загальних судів, хоч і прийняте на основі норм Кримінального процесуального кодексу 1960 р., але після наведеного рішення було винесено ще цілу низку рішень проти України щодо порушення права на сво-

боду й особисту недоторканість: «Белоусов проти України» (2013), «Корнійчук проти України» (2018), «Григор'єв проти України» (2019), «Капштан проти України» (2019) та ін. Таким чином, цей випадок є ще одним прикладом невиконання рішень ЄСПЛ.

Основна частина заяв до ЄСПЛ стосуються порушення норм ст. 6 Конвенції (Право на справедливий суд). Це пов'язано з тим, що незалежно від юрисдикції справи кожна людина бажає мати можливість на реалізацію права на справедливий суд. Прикладом може слугувати низка справ, серед яких: «Трегубенко проти України», «Науменко проти України», «Полтораченко проти України», «Тімофійович проти України» – щодо скасування остаточних рішень суду, «Странніков проти України», «Науменко проти України» – щодо розумності строків розгляду справи й оскаржування процесу, «Шагін проти України» «Грабчук проти України» – щодо порушення принципу презумпції невинуватості та ін.

Поняття «справедливий суд» є оціночним і визначається суб'єктивною думкою кожної людини. Порушені Україною норми, які включає ця стаття Конвенції – дотримання розумних строків розгляду справи, презумпції невинуватості, доступності до судових інституцій, – свідчать про брак висококваліфікованих кадрів і низький рівень професійної культури правників, котрі працюють у сфері судочинства.

Поширеними є також заяви проти України щодо порушення норм ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції. У ході таких справ нерідко виникають питання щодо визнання певного об'єкта власності «майном» (через постійний розвиток і появу нових об'єктів власності), адже у ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції зазначено: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном». Прикладом вирішення наведеної проблеми щодо значення поняття «майно» може слугувати справа «Мельничук проти України». У цій справі Суд визнав, що інтелектуальна власність, така як торгівельні марки й авторські права, становили «майно». Також прикладом цьому є справа «Юрій Миколайович Іванов проти України», де Суд постановив: «Заборгованість за судовим рішенням, яка є достатньо визначеною для того, щоб підлягати виконанню, становить “майно”» [9, с. 8].

Особливу увагу також хотілося би приділити порушенням ст. 3 Конвенції щодо поганих умов утримання в'язнів, тортур і нелюдського поводження в органах внутрішніх справ. Ця проблема стоїть гостро в системі кримінальної юстиції,

і її небезпека полягає в тому, що пов'язана вона з порушеннями прав людини органами охорони правопорядку. Ефективність роботи працівників поліції визначається показником розкритих злочинів, а це є безпосереднім спонуканням до того, щоб застосовувати будь-які засоби для підвищення наведеного показника. Також проблемою є погані умови утримання та перевантаженість закритих установ. Неналежні умови в місцях позбавлення волі лише частково залежать від матеріального забезпечення, велику роль відіграє і кримінальна політика. Проблемою, що не дозволяє покращити становище в місцях позбавлення волі, є низька розслідуваність справ про погане поводження. Простежується тенденція, коли умови тримання під вартою до вироку суду жорсткіші, ніж умови у кримінально-виправних закладах. Проблема поганого поводження стосується й інших місць позбавлення волі, таких як лікарні або лікарняні відділення, призначені для примусового утримання осіб, інтернати для неповнолітніх, будинки престарілих, центри для утримання мігрантів тощо [10]. Прикладами справ щодо порушення Україною ст. 3 Конвенції є: «Орлик проти України», «Луценко проти України», «Басенко проти України» та ін.

Від виконання законів і зобов'язань державою залежить реалізація надзвичайно важливого принципу – верховенства права. Таке виключне місце принципу верховенства права в системі принципів українського законодавства полягає в тому, що його втілення є запорукою поваги до людини та дотримання прав і свобод людини та громадянина, що відповідає одній з основних засад конституційного ладу відповідно до ст. 3 Основного Закону.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, варто наголосити на тому, що під невиконанням Україною рішень ЄСПЛ ховаються серйозні внутрішньодержавні проблеми. Для того, щоб виконувати зобов'язання за положеннями Конвенції, необхідно бути матеріально та морально готовими до таких кроків. За відсутності внутрішньої відповідальності за наслідки своєї діяльності органами державної влади і відповідно судами та необхідного економічного обґрунтування нововведень подальший розвиток держави й ефективна судова реформа є неможливими. Без відповідального ставлення до імплементації Україною Конвенції, без дійсно незалежного суду неможливе якісне реформування системи влади та досягнення глобальної на державному рівні цілі – створення правової держави.

Список літератури:

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118.
2. Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство. Нац. асоц. адвокатів України, Рада адвокатів України / І.В. Караман, В.В. Козіна. Харків : Factor, 2016. 238 с.
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
6. Укрінформ: мультимедійна платформа іномовлення України. Минулого року найбільше порушень прав людини було у Росії – ЄСПЛ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2626535-minulogo-roku-najbilse-porusen-prav-ludini-bulo-u-rosii-zvit-espl.html>.
7. Європейський суд з прав людини П'ята секція: Рішення. Справа «Заїченко проти України № 2» від 26 лютого 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a87.
8. Мельник А.А. Якість як принципова вимога дієвого закону. *Альманах права. Основоположені принципи права як його ціннісні виміри*. 2012. Вип. 3. С. 366–369.
9. Посібник за статтею 1 Протоколу №. 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Захист власності. Європейський суд з прав людини. 75 с.
10. Запобігання катуванням та жорстокому поводженню. Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. URL: <http://khp.org/index.php?id=1209037015>.

Tolkachova I.A., Kyrychenko V.V. PROBLEMS OF APPLICATION OF THE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS AND PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS WHEN ADMINISTERING JUSTICE IN UKRAINE

Having ratified the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Ukraine has pledged its proper implementation, and citizens have got the right to apply to the European Court of Human Rights if they believe that their rights have been violated.

In the article, the problems of implementation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the case law of the European Court of Human Rights are researched to prevent further violations of obligations by Ukraine. The judicial practice of applying the rules of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in the administration of justice is unfortunately carried out in Ukraine at a rather low level, what is evidenced by the annual number of complaints filed with the European Court of Human Rights against Ukraine. According to official statistics, our country is on the third place under this indicator after the Russian Federation and Romania. Complaints against Ukraine account for more than 12% of the workload of the European Court of Human Rights. Every year, the number of complaints filed by Ukrainians with the European Court of Human Rights is increasing, despite the need to comply with a number of conditions. Victims should be able to demand the protection of their rights under the Convention at the national level. In turn, the judicial system of Ukraine must effectively exercise judicial protection and prevent mass violations of the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms.

The article examines in detail the practice of the European Court of Human Rights, which role and importance for the protection of human rights is significant since it demonstrates gaps in the national law. It is concluded that the application of the Convention by national courts should be based on the practice of the European Court of Human Rights in order to avoid violations of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Key words: *European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, implementation, justice, judgement.*